



สรุปและอภิปรายผล

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทางจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใช้วิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยการวิจัยจากเอกสาร ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงจากเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรอง ซึ่งเอกสารชั้นต้น ได้แก่ เอกสารในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เอกสารโต้ตอบของบุคคลร่วมสมัยและผลงานด้านการศึกษาของท่าน ส่วนเอกสารชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง โดยมีขอบเขตงานวิจัย คือ ศึกษาผลงานด้านต่าง ๆ ของท่านที่ใช้นามแฝงว่า "ครูเทพ" และในนาม "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี" ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2435-2485 ตลอดจนศึกษาถึงชีวประวัติและสภาพการณ์ต่าง ๆ อันเป็นที่มาของแนวคิดทางจริยธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมของท่าน

สรุปผลการวิจัย

1. แนวคิดทางจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ระบุให้เห็นเด่นชัดถึงจริยธรรมที่สำคัญ 3 ประการ คือ จริยธรรมที่ว่าด้วยกิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำต่อตนเอง จริยธรรมที่ว่าด้วยกิจที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อผู้อื่น และจริยธรรมที่ว่าด้วยกิจที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อชาติภูมิของตน ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ดังมีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

1.1 จริยธรรมที่เกี่ยวกับตนเอง ประกอบด้วยจริยธรรมต่อไปนี้

- (1) การรู้จักอนามัย ความสะอาด เป็นสิ่งที่ใกล้ตัวที่สุดซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิต เพื่ออยู่ได้อย่างเป็นสุขโดยปราศจากโรคต่าง ๆ
- (2) การรู้จักออกกำลังกาย จะช่วยให้สุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ซึ่งผลของการออกกำลังกายจะช่วยทั้งด้านร่างกายและจิตใจให้เป็นปกติได้ เนื่องจากถ้าสุขภาพ

ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงก็จะเกิดผลดีต่อการศึกษา การทำงาน ทำให้เกิดประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดลักษณะนิสัยความมีระเบียบวินัย ไม่ฉุนเฉียว ไม่ประหมา และอื่น ๆ

(3) **ความร่าเริงเบิกบาน** จะส่งผลถึงสุขภาพร่างกายให้เกิดความสุข และช่วยทำให้อายุยืนได้

(4) **ความไม่ประมาท** เป็นข้อควรปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีทั้งในคดีโลกและคดีธรรม

(5) **ความมัธยัสถ์ (กระเหม็ดกระแหม่) ความรอบคอบ** ควรใช้ความรอบคอบในการใช้จ่ายเงิน ถ้ารู้จักมีความมัธยัสถ์ ก็จะไม่พบกับความเดือดร้อน และเกิดความสุข ความมั่นคงของชีวิต

(6) **การใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ การฝึกฝนตนเองในเวลาว่าง** ควรใช้เวลาให้เกิดประโยชน์ด้วยการฝึกฝนตนเองเพื่อการนำไปสู่ความก้าวหน้า

(7) **การรู้จักรักความก้าวหน้า** ควรยึดถือหลักการฟังหรือการอ่าน การคิด การถามและเขียน เพื่อนำไปสู่ความก้าวหน้าแก่ตนเอง

(8) **ความมานะบากบั่น** ควรใช้ความมานะบากบั่นในการขวนขวายหาความรู้อยู่เสมอ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการเลี้ยงชีพ

(9) **ความตั้งใจจริงในการทำงาน ความเพียรพยายาม มีไหวพริบบัญญา** เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จในการทำงานตามที่ต้องการ

(10) **ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์** ควรใช้ความรู้ความคิดอย่างฉลาดในการสร้างสรรค์ปรับปรุง และพัฒนางานนั้น ๆ

(11) **ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน** ถ้ามีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานด้วยความอดทน ก็จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและส่งผลถึงด้านเศรษฐกิจ

(12) **การรู้จักประมาณตน ความสันโดษ** การรู้จักพอใจในสถานภาพของตนเอง เป็นทางทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

(13) **ความมีเหตุผล** ควรใช้ปัญญาในการคิดหาเหตุผลก่อนก่อนที่จะเชื่อเรื่องใด และคิดในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม

(14) **ความसारวมตน** ต้องอาศัยการคิดพิจารณาให้รอบคอบ ในการกระทำใดอาศัยปัญญาในการคิดเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสต่าง ๆ

(15) **ความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์สุจริต** ควรใช้ความกล้าหาญที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เพื่อสร้างความสุข ความเจริญและเป็นที่ยอมรับแก่ผู้อื่น

(16) **การรู้จักเลือกคบคน** ควรเลือกคบคนที่ดีที่เชื่อใจได้ เพราะมีฉะนั้นจะพาไปในทางเสียหาย และนำความเดือดร้อนมาให้

1.2 จริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ประกอบด้วยจริยธรรมต่อไปนี้

(1) **ความมีกิจกรรมารยาท ความเคารพ ความสุภาพอ่อนโยน** ในการเข้าสังคม เพื่อเป็นที่ชื่นชมต่อผู้อื่น

(2) **ความเชื่อฟัง** เป็นความประพฤติที่สำคัญที่ควรยึดถือและปฏิบัติเพื่อความสงบสุข

(3) **ความถ่อมตน** เพื่อเป็นที่ชื่นชมและชื่นชมต่อผู้อื่น ไม่ควรประพฤติตนโอ้อวด ขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน ทำให้เกิดผลเสียต่อตนเอง

(4) **ความเป็นมิตร** ควรมีความสัมพันธ์ที่ดี เพื่อผลของการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และควรมีน้ำใจเป็นนักกีฬา

(5) **การวางตน** ไม่ควรวางตนข่มผู้อื่น ไม่ว่าจะตนเองจะมีสถานบรรดาศักดิ์แค่ไหน ควรวางตนเสมอต้นเสมอปลาย

(6) **การรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ความอดกลั้น** ควรใช้ความอดกลั้นด้วยการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ว่าจะ เป็นคำติหรือคำชมก็ตาม

(7) **ความสามัคคี** ควรมีความสามัคคีทั้งกายและใจ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์

(8) **ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเสียสละ** การช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสิ่งที่พึงกระทำ แต่การกระทำนั้นต้องไม่ทำตนเองเดือดร้อน

(9) **ความกตัญญูกตเวทิต** เป็นสิ่งสำคัญและควรปฏิบัติอย่างยิ่ง ที่จะช่วยส่งเสริมตนเองให้ได้รับความสุข ความเจริญ

(10) **ความเมตตา** ความมีเมตตามั่นอยู่ในจิตจะช่วยระงับโรหะโทษได้ เป็นยาอายุวัฒนะและช่วยทำให้เกิดความสงบสุขในสังคม

- ชื่อตรง
- (11) **ความละเอียด** เนื่องจากมีความรู้จักผิดชอบ เป็นการสอนให้รู้จัก
- (12) **ความรับผิดชอบ** ควรปฏิบัติหน้าที่ ของตนเองด้วยความรับผิดชอบ ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ใด เพื่อไม่ให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น
- (13) **การทำความดี** จะก่อให้เกิดประโยชน์สุข ซึ่งเป็นผลอันเกิดจากการกระทำนั้น ๆ
- (14) **ความยุติธรรม** เป็นสิ่งหนึ่งสำหรับการดำรงชีวิต ที่ควรมียู่ในใจ เพื่อปราศจากอำนาจแห่งอคติ คือ ความรัก ความโกรธ ความกลัวและความหลง

1.3 จริยธรรมที่เกี่ยวกับชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วยจริยธรรมต่อไปนี้

- (1) **ความใส่ใจในการศึกษา การงาน และอาชีพ** เพื่อเป็นกำลังของชาติ สามารถประกอบอาชีพการงานตามกำลังความสามารถของแต่ละคน
- (2) **ความรักใคร่ปรองดองกัน ความสามัคคี** ถ้าหากทุกคนร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่และสามัคคีกัน ก็จะก่อให้เกิดความสงบสุขในประเทศ
- (3) **การทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม** การกระทำใดก็ตามควรต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก เพื่อเป็นการส่งเสริมความเจริญและความมั่นคงของประเทศชาติ
- (4) **ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์** เป็นสิ่งสำคัญที่ประชาชนทุกคนพึงระลึกถึงพระบุญญาบารมีที่พระองค์ทรงบริหารประเทศชาติ เพื่อความปลอดภัยและมั่นคงมาโดยตลอด
- (5) **การปฏิบัติธรรม** เพื่อช่วยให้จิตใจงาม ส่งผลถึงการกระทำที่งามด้วย
- (6) **การทักท้วง** เป็นการช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยเหลือสังคมตามกรอบของประเพณีที่คนไทยปฏิบัติสืบมา
- (7) **การปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนา** เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข

จริยธรรมดังกล่าวข้างต้นนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ให้ความสำคัญอย่างยิ่งแต่มีจริยธรรมบางเรื่องที่ท่านได้เน้นและให้ความสำคัญเป็นพิเศษ โดยมักจะปรากฏในผลงานของท่านเกือบทุกประเภทที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา ซึ่งได้แก่ การรู้จักออกกำลังกาย ความมัธยัสถ์ ความสันโดษ ความซื่อสัตย์สุจริต ความกตัญญูทวาที ความเชื่อฟัง การทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ความใส่ใจในการศึกษา การงานและอาชีพ

2. แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จากการศึกษาพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมของท่านนั้น ประกอบด้วย 2 แนวคิด คือ

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมในโรงเรียน จากการศึกษาผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่ถ่ายทอดแนวคิดและปลูกฝังจริยธรรมในโรงเรียน พบว่า ท่านใช้ผลงานในการปลูกฝัง 5 ประเภท คือ

- (1) ตำราและแบบเรียนต่าง ๆ เช่น แบบสอนอ่านธรรมจริยา แบบสอนอ่านใหม่ แบบเรียนใหม่ เล็คเชอร์ด้วยวิธีสอนของโรงเรียน-อาจารย์ ตรรกวิทยา (วิชาครู) การสุขาภิบาลสำหรับบุคคลและครอบครัว
- (2) การแสดงปาฐกถาแก่ครู
- (3) การให้โอวาทแก่นักเรียน
- (4) ลากล่าวตอบเปิดโรงเรียน
- (5) การออกข่าว คำสั่ง และอื่น ๆ

ส่วนคำกล่าวที่ท่านใช้ในผลงานทั้ง 5 ประเภท จะมีลักษณะในเชิงให้ข้อคิด ให้เหตุผล ให้คำแนะนำ การใช้คำถาม การเปรียบเทียบ การเล่านิทาน การผูกเรื่อง การยกตัวอย่าง เหตุการณ์ การใช้สุภาษิต และคำพังเพยมากล่าวประกอบ ซึ่งเป็นการกระตุ้นเพื่อให้ทุกคนได้รู้จักคิด พิจารณา และทำความเข้าใจได้ด้วยการอ่านหรือการฟังเพื่อที่จะสามารถนำไปปฏิบัติได้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมนอกโรงเรียน จากการศึกษา
ศึกษาผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่ถ่ายทอดแนวคิดและปลูกฝังจริยธรรมแก่ประชาชน
พบว่า ท่านใช้ผลงาน 5 ประเภท คือ

- (1) บทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง
- (2) บทประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว
- (3) การพูดทางสถานีวิทยุกระจายเสียง
- (4) การแสดงปาฐกถาแก่ประชาชน
- (5) การวิจารณ์เรื่องต่าง ๆ

ส่วนคำกล่าวที่ท่านใช้ในผลงานทั้ง 5 ประเภท จะมีลักษณะคำกล่าวในเชิงให้ข้อคิด
ให้คำแนะนำ ให้เหตุผล และอื่น ๆ เหมือนกับวิธีการที่ใช้ในโรงเรียน

แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกฝังจริยธรรมทั้ง 2 แนวคิดนั้น ท่านจะใช้วิธีการสอดแทรก
แนวคิดทางจริยธรรม เพื่อเป็นการถ่ายทอดแนวคิดและปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดแก่ทุกคน ยก
ตัวอย่างเช่น ผลงานประเภทตำราและแบบเรียน ท่านได้กล่าวแนะนำครูในหนังสือ เลคเชอร์ด้วย
วิธีการสอนของโรงเรียนอาจารย์ ท่านต้องการให้ครูได้รู้ถึงบทบาท และหน้าที่ของความเป็นครู
ว่าควรจะต้องปฏิบัติตนอย่างไร ดังนั้นท่านจึงกล่าวเป็นเชิงแนะนำครูว่า "ครูจะต้องขวนขวาย
ให้โรงเรียนของตนสมบูรณ์ไปด้วยองค์ 3 คือ พุทธิศึกษา พลศึกษา และจริยศึกษา"

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยดังกล่าวพบว่า แนวคิดทางจริยธรรมที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้
เน้นและให้ความสำคัญเป็นพิเศษ คือ ความกตัญญู ความซื่อสัตย์ ความสันโดษ ความมัธยัสถ์ นั้น
อาจจะมาจากการอบรมเลี้ยงดู การศึกษา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเกิดรากฐานของลักษณะนิสัย
อันเป็นแรงผลักดันก่อให้เกิดความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่แสดงออกมามีเห็นในด้านทัศนคติ ความเชื่อ ความ
ประพฤติ และการปฏิบัติตัวที่เป็นแบบอย่าง การวางตนที่เหมาะสม การสามารถปรับตัวให้สอดคล้อง
คล่องกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตลอดจนสภาพพื้นฐานของชีวิตเมื่อเยาว์วัยที่ปราศจากบิดา
ตั้งแต่อายุได้เพียง 8 ขวบเท่านั้น และท่านต้องใช้ชีวิตอยู่ตามลำพังกับมารดาและน้องชายอีก 1
คน ซึ่งท่านได้ช่วยมารดาดูแลน้องชาย ช่วยสอนหนังสือให้แก่น้อง และการเห็นแบบอย่างของ

มารดาที่ต้องดิ้นรนต่อสู้ชีวิตเพื่อหาเลี้ยงท่านและน้องชาย จึงเป็นเครื่องเตือนใจและเตือนสติท่าน อยู่ตลอดเวลาในความมานะอดทนเพื่อหารายได้จากการเย็บปักถักร้อย และสานแข่งปลาทูลาย จึงทำให้ท่านประจักษ์ชัดในความยากลำบาก สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ซึมซาบไว้ในความรู้สึกนึกคิดของท่าน ซึ่งการที่ท่านได้อยู่กับมารดาโดยตลอด ตั้งแต่ท่านยังเล็กอยู่ก็ไม่ได้เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิต มีแต่จะปรับนิสัยของท่านให้เกิดความอดทน มีความมานะบากบั่นมากยิ่งขึ้น และจากการที่ท่านได้รับการอบรมสั่งสอนจากมารดา ซึ่งแนะแนวทางที่ดีที่ถูกที่ควรให้แก่ท่าน ให้ความอบอุ่นเลี้ยงดูท่านและน้องมาด้วยความลำบากและเหน็ดเหนื่อยเช่นนี้ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประจักษ์ชัดว่า ความรักความห่วงใยของมารดาที่มีต่อลูกนั้น ย่อมมีคุณค่าอย่างสูงสุดที่ประมาณค่าไม่ได้ ซึ่งลูกทุกคนควรจะให้ความกตัญญูคุณ ให้ความเชื่อฟัง ให้ความรักและเทิดทูนไว้เหนือสิ่งอื่นใด ซึ่งความรู้สึกซาบซึ้งใจต่อการกระทำของมารดา ที่ให้ความรักความเอื้ออาทรให้การอบรมสั่งสอนลูกให้เป็นคนดี อยู่ในกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม จึงทำให้ท่านได้บรรยายความรู้สึกดังกล่าวลงในบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง เรื่อง "แม่จ๋า" ที่ท่านได้กล่าวถึงถึงธรรมชาติของแม่นั้นเป็นผู้ที่ให้ความรักความอบรมบ่มนิสัย ให้ความสำคัญเพื่อรู้ผิดชอบชั่วดีด้วยวิธีการที่ละมุนละม่อม (ดังได้แสดงไว้ในบทที่ 2 หน้า 40-41) และบทประพันธ์อื่น ๆ ที่ท่านได้กล่าวระลึกถึงคุณความดีของมารดา เพื่อให้ทุกคนได้ประจักษ์ว่าคุณค่าและคุณงามความดีของมารดาที่มีต่อลูกนั้นหาที่เปรียบไม่ได้ ดังที่ผู้วิจัยจะขอยกมากล่าวเพื่อให้เห็นว่า ท่านได้ยกย่องสตรีที่ถือว่าเป็นเพศแม่ว่า ถึงแม้ว่าจะเป็นเพศที่อ่อนแอ แต่ภาระหน้าที่นั้นมีมาก เพราะต้องดูแลเลี้ยงดูบุตร และบิดามารดาจะเป็นครูคนแรกที่จะให้การอบรมสั่งสอน เพราะท่านเห็นว่าเด็กจะดีหรือชั่วย่อมอยู่ที่การอบรม ถ้าหากอายุมากขึ้นก็ยากแก่การฝึกหัดตัดนิสัย ดังนั้นท่านจึงเห็นว่าโลกเรานั้นจะดีหรือเลวก็ขึ้นอยู่กับคนและขึ้นอยู่กับมารดาที่จะสั่งสอนอบรมเลี้ยงดูบุตร ท่านต้องการให้ทุกคนได้รู้จักกตัญญูคุณต่อมารดาผู้มีพระคุณ ดังบทร้อยกรองที่ท่านได้แต่งขึ้นเพื่อเทิดทูนมารดา ซึ่งเป็นวิธีการปลูกฝังจริยธรรมที่ท่านได้ถ่ายทอดเพื่อให้ข้อคิด ให้เหตุผล และแนะนำให้ทุกคนได้รู้และเข้าใจว่า เราควรที่จะให้ความกตัญญูกตเวทิต์ ให้ความเชื่อฟังมารดาผู้มีพระคุณต่อเรา ดังนี้

อ้าแม่วิมลรูป	ศิริโลกมาตา
อ่อนเพศอ่อนภา-	ระผดุงตรมผอง
ทารกกำเนิดแล้ว	ธูระเลี้ยงและสืบนอง

จักรอดมิมรดกลอง	ผิมีเจ้าจะไครไหน?
หากเด็กจะตีข้าว	ครูแรกนะคือไคร?
ครูบาบิดาไซร์	อนุสิษฐะภายหลัง
ตัดเด็กถัดต้นไม้	ขณะอ่อนก็กำลัง
แก่ไปบ่ได้ดัง	มณะมุ่งประจงสมาน
โลกเราจะดีเลว	ก็เพราะคนแหละบรรดาล
คนเราจะเอาการ	ถจะป่วยกาเนิดไฉน
มารดาसानองหนัก	บริรักษะก่อนไคร
จึงควรรคานิ่งใน	คุณโลกมาตา ¹

ดังนั้น จริยธรรมที่เป็นเป้าหมายหลัก ที่ท่านต้องการให้ปรากฏในนิสัยของทุกคน ก็คือ ความกตัญญูรู้คุณ ความเชื่อฟัง ความซื่อสัตย์ ซึ่งจากการศึกษาและวิเคราะห์สภาพการณ์ที่ส่งผล ต่อแนวความคิดการปลูกฝังจริยธรรมของท่านนั้น นอกจากช่วงชีวิตเยาว์วัยของท่านที่เป็นปัจจัยสำคัญ ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดแล้ว สภาพพื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่ยังเป็นระบบศักดินาคือ การมีความสัมพันธ์ในรูปแบบของผู้น้อยกับผู้ใหญ่ บ่าวกับนาย เจ้ากับไพร่ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติ ตัวต่อกันในสังคมขณะนั้น จึงออกมาในลักษณะของการให้ความเคารพเชื่อฟังผู้ที่อยู่เหนือกว่า ผู้ น้อยจะต้องให้ความเคารพเชื่อฟัง มีความซื่อสัตย์ และมีความกตัญญูรู้คุณต่อผู้ใหญ่ หรือผู้ที่อยู่เหนือ กว่าในความช่วยเหลือที่ผู้ใหญ่นำให้แก่มาน้อย สภาพการณ์เหล่านี้ได้สั่งสมและถูกถ่ายทอดมาจนเกิด เป็นจริยธรรมที่ท่านถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ที่ทุกคนควรยึดถือและปฏิบัติ รวมทั้ง การที่ท่านได้รับการอบรมสั่งสอนจากมารดาในสิ่งที่เหมาะสม จนเป็นสิ่งที่ทำให้ท่านรู้และเข้าใจ ว่า ลักษณะนิสัยดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นที่ทุกคนพึงปฏิบัติ ไม่ว่าจะ เป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ก็ตาม

นอกจากนี้ประสพการณ์ชีวิตเมื่อครั้งเยาว์วัยที่ท่านต้องประสบกับความลำบากดังกล่าว ประกอบกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยนั้น ประชาชนส่วนใหญ่นิยมอาชีพเกษตรกรรมเลี้ยง ชีวิต มีกินมีใช้ไปวัน ๆ หนึ่ง ไม่คิดทะเยอทะยานอยากได้อะไรอยากมีอยากเป็น ซึ่งเป็นชีวิตที่สันโดษ

¹เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "โลกะมาตา" ใน นารีเรื่อนาม, หน้า 79.

ในสังคมสมัยนั้น ทุกคนจะพอใจกับชีวิตความเป็นอยู่แบบนั้น ดังนั้นสภาพการณ์ดังกล่าว จึงหล่อหลอมเป็นลักษณะนิสัยความสันโดษหรือการรู้จักประมาณตนที่เกิดขึ้นภายในตัวท่าน ตลอดทั้งการที่ท่านได้ผ่านการอุปสมบท ได้เรียนรู้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงทำให้ท่านรู้และเข้าใจถึงข้อดีของความสันโดษ ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นทางหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง และท่านได้ชี้ให้เห็นถึงผลดีของความสันโดษว่า "สันโดษยังเป็นเครื่องข่มกาย วาจา ใจของบุคคลให้เข้มข้อย ชุ่มชื้น เป็นสามัคคีรสอันประเสริฐกับผู้ที่จะไปคบหาด้วย"²

นอกจากนั้นจริยธรรมที่ท่านเห็นว่าสำคัญ และจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ก็คือ ความมัธยัสถ์ ทั้งนี้ปัจจัยที่ก่อให้เกิดแนวคิดในเรื่องนี้ นอกจากสภาพพื้นฐานชีวิตครอบครัวของท่านที่ผ่านมา ทำให้ท่านรู้และเข้าใจและเห็นคุณค่าของเงินแล้ว ยังสืบเนื่องจากสภาพการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จากสังคมเกษตรกรรมเริ่มกลายเป็นสังคมเศรษฐกิจ และเริ่มเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม เพราะหลังจากการเปิดประเทศมีการติดต่อค้าขายกันระหว่างประเทศ มีชาวต่างชาติเข้ามาทำธุรกิจการค้าในไทย วัฒนธรรมต่างชาติได้หลั่งไหลเข้ามาก่อตัวขึ้นในสังคมไทย จึงเป็นสาเหตุให้คนไทยจากเดิมที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย กลับกลายเป็นคนฟุ้งเฟ้อทะเยอทะยานอยากมีอยากได้ในสิ่งของเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่ชีวิต เงินจึงเข้ามามีบทบาทมาเป็นตัวกำหนดความเป็นไปต่าง ๆ ของสังคมขณะนั้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นสภาพการณ์ที่ส่งผลต่อลักษณะนิสัยของคนไทยให้เปลี่ยนแปลงไป จึงเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดแนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ท่านมีความเป็นห่วงในความประพฤติปฏิบัติของประชาชน

ทั้งนี้ จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นของท่าน ผู้วิจัยคิดว่านักการศึกษาหรือผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษา ควรได้คำนึงถึงในเรื่องดังกล่าว และควรเร่งปลูกฝังให้เกิดแก่เด็กและเยาวชนไทยในปัจจุบันให้มากขึ้น ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวไว้ใน บทศึกษาเรื่อง สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่: จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต ว่า "จริยธรรมที่เชื่อว่าเป็นความดีโดยตัวของมันเองอย่างปราศจากเงื่อนไข เช่น ความกตัญญูหรือความซื่อสัตย์ น่าจะเป็นความดีได้ทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจและสังคมสักเพียงใด ความกตัญญูและความซื่อสัตย์น่าจะเป็นคุณความดีที่ควรยึดถือตลอดไป"³

²อ้างแล้วในบทที่ 3, หน้า 190.

³นิธิ เอียวศรีวงศ์, สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่: จริยธรรมในการศึกษาสำหรับอนาคต (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536), หน้า 2-3.

นอกจากนั้นสภาพการณ์ที่เป็นตัวเสริมความคิดของท่านให้เด่นชัดขึ้นก็คือ สภาพพื้นฐานทางด้านครอบครัวของท่านที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้านายในพระราชวงศ์จักรี ย่อมเป็นปัจจัยทางสายเลือดที่แทรกซึมอยู่ในตัวท่าน ย่อมย่อมนิสัยความรักชาติประกอบกับการที่บิดาท่านได้นำถวายตัวท่าน เป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นมหาดเล็กประจำพระองค์ของพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวิริยดิศรัทธายาท ทำให้ท่านได้รับความรู้และประสบการณ์ มีไหวพริบบริพินิจมากยิ่งขึ้น จึงทำให้ท่านรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นท่านจึงมุ่งกระทำตนเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ ทุ่มเทก่าลังกายและกำลังใจ เพื่องานของแผ่นดิน ซึ่งเป็นสภาพการณ์ที่ส่งผลต่อแนวคิดของท่านในเรื่องของการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ซึ่งถือเป็นเป้าหมายหลักที่ท่านต้องการจะถ่ายทอดไปยังประชาชนทุกคน ซึ่งท่านได้ย้ำเตือนอยู่เสมอว่าการทำอะไรก็ตามจะต้องคำนึงถึงประโยชน์เพื่อส่วนรวม ไม้ใช่จะทำเพื่อประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น แต่จะต้องคำนึงถึงประโยชน์เพื่อชาติ ดังจะขอยกบทประพันธ์ประเภทร้อยกรองมากล่าวตอนหนึ่งว่า

...ไทยรัฐสมนัสด้วย	คนไทย
ใครบ่เพื่อตัวใคร	เท่านั้น
ไทยเพื่อชาติไทยในน	จะไม่ คำนึง
ไทยหลักฐานตระหง่านตั้ง	ระกะฟ้าพาเจริญ ⁴

อนึ่ง ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในตัวท่านนั้น นอกจากสภาพการณ์ทางการอบรมเลี้ยงดูที่ท่านได้รับมานั้น พื้นฐานทางการศึกษายังเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ท่านเกิดแนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรม ซึ่งจะพบว่าการศึกษาที่ท่านได้เรียนกับพระ นอกจากจะได้ความรู้หนังสือแล้ว ยังได้รับการอบรมบ่มเพาะนิสัยที่ดีงาม สิ่งเหล่านี้จึงเป็นบ่อเกิดคุณลักษณะนิสัยที่ดีงามของท่านอีกด้วย นอกจากนี้ท่านยังมีความเพียรพยายาม มีความอุตสาหวิริยะในการศึกษาเล่าเรียน ใฝ่หาความรู้มาโดยตลอด ไม้ว่าจะเป็นการศึกษาในประเทศหรือการศึกษาในต่างประเทศรวมทั้งการศึกษาดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ จนท่านได้รับความชื่นชมเชยจากผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการที่เห็นความสามารถ ความมีไหวพริบบริพินิจในการศึกษา เรียนรู้แผนการจัดการศึกษาของ

⁴อ้างแล้วในบทที่ 3 หน้า 88.

ต่างประเทศได้อย่างละเอียด และสามารถพิจารณางานต่าง ๆ ได้อย่างชาญฉลาดจนสามารถ
 สังเกตประสพการณ์ และความเชี่ยวชาญชำนาญทางการศึกษาเป็นอย่างดี จึงได้รับความชมจาก
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงความสามารถในการใช้ความรู้ความสามารถในการ
 ใช้ความคิดเทียบเคียง ในสิ่งที่ควรใช้ไม่ควรใช้ได้อย่างเหมาะสม จนกระทั่งมีผู้เห็นถึงความ
 สามารถ ความมีไหวพริบบริเวณในตัวท่านจนต้องเรียกตัวท่านกลับจากประเทศอังกฤษ ให้มาช่วย
 งานราชการ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง จนปรากฏให้เห็นผลงานทางด้านการศึกษาที่ท่านได้
 มีส่วนริเริ่ม และสานต่อจนประสพผลสำเร็จให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในทุกวันนี้ (ศึกษารายละเอียด
 ได้จากงานวิจัยของอัจฉรา ชิวพันธ์ และวิทยานิพนธ์ของศิริ พุทธมาส) ทั้งนี้ผู้วิจัยขอนำข้อ
 ความตอนหนึ่ง ในรายงานการศึกษาดูงานที่ประเทศอินเดียมาให้เห็นถึงความสามารถในการใช้
 ความคิดพิจารณา และความคิดที่กว้างไกลในการให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษา และเพื่อ
 ประกอบแนวคิดทางจริยธรรมที่ท่านต้องการปลูกฝัง ดังนี้

...เป็นธรรมดาของบ้านเมืองที่พึงเจริญขึ้นใหม่ ๆ เมื่อราษฎรได้มีความรู้ขึ้น
 ก็บังเกิดมีความทงอยากจะกอบการที่สูงขึ้น นี้เป็นอาการของความสิวลิย
 เพราะฉะนั้นบ้านเมืองจะต้องตั้งการฝึกหัดทางวิชาหัตถกรรมให้พร้อมทั้งวิชา
 หนังสือ เพื่อได้พบความประสงค์ของชนชั้นใหม่ ๆ ที่จะเติบโตขึ้นในภายหน้า
 แต่ความรอบอุ้มปกครองของบ้านเมือง Organization จะต้องห้ามกันไม่
 ให้ความประสงค์ที่จะกอบการสูงขึ้นเป็นต่างไปตามชนิด แต่ให้เป็นไปตาม
 ความพอดีของชนิดเดียวกัน คือ ไม่ละทิ้งการที่มีอยู่แล้วเสียไปเสาะหาสิ่งอื่น
 ที่ดีกว่าสูงขึ้น แต่ต้องกระทำสิ่งที่มีอยู่แล้วนั้นให้ดีขึ้น พิเศษเป็นชั้น ๆ ตาม
 ความพอดีที่มีอยู่หาหรรณคือ บุตรชานาต้องไม่ดีกว่าการทามาของตัวเป็นฐานะ
 ต่ำ และจะทิ้งเสียไปเสาะหาฐานะอื่นที่ตนนึกว่าสูงขึ้นต้องทำฐานะของตนที่มีอยู่
 แล้วให้สูงขึ้น รดยเอาความรู้ของตนมาแก้ไขการทามาให้พิเศษพิศดาร
 (ศาสตร์ที่ว่าด้วยการหว่านเพาะจะช่วยให้สำเร็จความประสงค์ได้)... 5

5 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/7 เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่อง การตรวจการ
 ศึกษาในประเทศอินเดีย ร.ศ.117 (พ.ศ.2441)

จากคำกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางจริยธรรม ที่ปรากฏให้เห็นว่าท่านไม่ต้องการให้ความศิวิไลซ์ มาบังคับความรู้สึกนึกคิดของประชาชนให้หันเหไปบนแนวทางที่คิด ท่านไม่ต้องการให้ทุกคนหลงลืมตนเองว่ามาจากไหน ท่านไม่ต้องการให้ทุกคนเห็นอาชีพชวานา เป็นอาชีพที่ต่ำต้อย เนื่องจากสภาวะการณของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งไทยได้รับเอาอารยธรรมหรือแบบอย่างของตะวันตกเข้ามา จากพื้นฐานสังคมเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย เริ่มแปรเปลี่ยนไปเพราะอิทธิพลของสภาวะการณของโลก ท่านจึงมีแนวคิดที่ควรพัฒนาสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น หรือเรียกได้ว่าสามารถตามทันกับความเจริญของบ้านเมือง ซึ่งองค์การหรือหน่วยงานต่าง ๆ ควรจะต้องให้ความสำคัญดูแลเอาใจใส่คนเหล่านี้ที่จะเติบโตขึ้นไปภายหน้า เขาจะได้มีความรู้สึกที่ดีต่ออาชีพชวานาที่เป็นอาชีพดั้งเดิมของบรรพบุรุษ และเป็นอาชีพหลักของประเทศ เพื่อเขาจะได้ช่วยกันสร้างเสริมวิทยาการใหม่ ๆ มาใช้กับอาชีพเกษตรกรรมให้สำเร็จสมความประสงค์ได้ นอกจากนั้นท่านยังเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นนั้นย่อมกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชน ที่ไม่รู้จะหันเหตัวเองไปสู่อาชีพใดที่จะสามารถพึ่งตนเองได้ ท่านจึงเห็นว่านอกจากการเรียนรู้อาชีพในวิชาหนังสือแล้ว ควรให้มีวิชาหัตถกรรมขึ้นมาเพื่อรองรับคนเหล่านั้น เพื่อที่เขาสามารถจะยึดเป็นอาชีพสำหรับความเจริญแห่งวิทยาการที่เข้ามาสู่ประเทศได้ จะเห็นว่าแนวคิดทางจริยธรรมของท่านนั้นกว้างไกลมองเห็นแนวโน้มในอนาคต ที่คงจะต้องเปลี่ยนแปลงไป ไม่สามารถคงสภาวะการณเดิมของสังคมไว้ได้ นอกจากนั้นท่านยังเป็นผู้ที่รู้จักปรับตัวปรับความคิดได้ทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ดังนั้นท่านจึงวางรากฐานให้ทุกคนรู้จักการพึ่งพาตนเอง และใช้ความสามารถตามควรแก่อัตภาพ ไม่ไปหลงหรือฟุ้งเพื่อเกินกำลังความสามารถของตน ซึ่งเป็นจริยธรรมประการสำคัญ ที่ท่านต้องการจะปลูกฝังให้เกิดแก่ประชาชน ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ดังนั้นท่านจึงเห็นความสำคัญของการศึกษาว่า การศึกษาจะเป็นตัวส่งเสริมในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นความประพฤติหรือด้านอาชีพ ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า "...การศึกษาเป็นของจาเป็นที่สุดคนสมัยนี้ และเป็นสิ่งซึ่งจะช่วยให้เกิดดีขึ้นเป็นพลเมืองดี มีวิชาเป็นทุนสำหรับประกอบสัมมาชีพต่อไปในภายหน้า..."⁶

⁶ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "คาถาอนุรตนาของจางวางเอกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในการเปิดโรงเรียนวัดจันทร์สำราญ "ตระกูลติศศึกษาลัย," วิทยาจารย์ 19 (2462): 1647.

จากสภาพพื้นฐานทางการศึกษาที่ท่านได้รับ โดยเฉพาะการศึกษาวิชาครุมาโดยตลอด และการที่ท่านรับราชการเป็นครูสอนมาตั้งแต่แรก อีกทั้งความเป็นครูได้ฝังอยู่ในสายเลือดตั้งแต่เริ่มแรกเมื่อเยาว์วัยที่ท่านสนใจในการสอนหนังสือให้แก่น้อง จิตวิญญาณของความเป็นครูของท่านได้ก่อตัวขึ้นตั้งแต่เด็ก ฉะนั้นย่อมส่งผลไปสู่ความรู้สึกนึกคิดที่ต้องการให้ทุกคนเป็นคนดี เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ประกอบกับการศึกษาดูงานการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศทำให้เกิดการสังสรรค์ผสมผสานการนึกคิดให้เกิดขึ้น จึงก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้นถึงประโยชน์ของการศึกษา รวมทั้งสภาพการณ์ของชีวิตเมื่อเยาว์วัยที่ท่านได้รับการบ่มเพาะกลมกลืนเสีย ก่อเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ดีงาม จากประสบการณ์การศึกษาและดูงานการศึกษา และประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมา จึงทำให้ท่านเข้าใจว่าชีวิตที่สมบูรณ์ที่มีคุณค่าก่อให้เกิดความสุขได้นั้นก็ย่อมมาจากการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากปัจจัยทางการศึกษา ซึ่งท่านเห็นว่าการศึกษาที่มีประโยชน์และมีคุณค่าต่อทุกคน การศึกษาไม่ใช่เป็นเพียงการเรียนรู้หนังสืออย่างเดียวเท่านั้น แต่การศึกษาจะสามารถช่วยขัดเกลาจิตใจให้เกิดความรู้ความคิด สามารถนำไปเป็นเครื่องมือสำหรับหาเลี้ยงชีพต่อไปได้ด้วย ดังจะขอยกประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่อง การเล่าเรียนของประเทศสยาม ที่ท่านได้รับพระราชทานพระราชวโรกาส ให้ร่างประกาศแสดงพระราชโองบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้เห็นถึงแนวคิดทางจริยธรรมที่ท่านมุ่งให้คาก้าวเหล่านี้ซึมซาบในความรู้สึกนึกคิดของทุกคน เพื่อให้ทุกคนหันมาเห็นประโยชน์และคุณค่าของการศึกษา ดังนี้

...แท้จริงการเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความฉลาด... การสั่งสอนฝึกหัดกันนั้นให้มุ่งต่อผลสำเร็จดังนี้คือ ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิชาเครื่องอบรมปัญญาความสามารถ และความประพฤติดี ประพฤติชอบ ให้ดำรงรักษาวงศ์ตระกูลของตน ให้รอบอ้อมอารีแก่พี่น้อง ให้มีความกลมเกลียวร่วมทุกข์สุขกันในระหว่างสามภรรยา ให้มีความซื่อตรงต่อกันในระหว่างเพื่อน ให้รู้จักกระหมัดกระหม่อมเจียมตัว ให้มีเมตตาจิตร์แก่ผู้อื่นทั้งปวง ให้อุดหนุนสาธารณประโยชน์อันเป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้ปฏิบัติตนตามพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อถึงคราวจะต้องช่วยชาติและบ้านเมือง ให้มอบกายสวามิภักดิ์ด้วยกล้าหาญ และด้วยจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยู่ทุกเมื่อ

เมื่อใดความรู้สึกต่อหน้าที่เหล่านี้ทั้งหมดได้เข้าฝังอยู่ในสันดานจนปรากฏ
ด้วยอาการกิริยาภายนอกแล้ว เมื่อนั้นความสั่งสอนฝึกหัดถือว่าสำเร็จและผู้ใด
ได้เล่าเรียนถึงผลสำเร็จเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นถือว่าเป็นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศ
สยามยิ่งนัก⁷

จากคำกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรมที่ท่านต้องการ
จะถ่ายทอดและปลูกฝังลักษณะนิสัยต่าง ๆ เหล่านี้ไปยังประชาชน เพื่อให้สามารถประพฤติปฏิบัติ
ได้ เพราะท่านเชื่อมั่นว่า การศึกษาจะมีส่วนช่วยในการขัดเกลาจิตใจและธำรงนำจิตใจให้เกิด
ความรู้สึกนึกคิดที่ปรากฏเป็นพฤติกรรมที่ดีงามตามแนวทางที่มุ่งหวังได้ จากที่กล่าวมาข้างต้นพอ
จะเป็นเครื่องชี้ได้ว่า แนวคิดของท่านนั้นก็คือ การศึกษาจะช่วยสร้างคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ได้

ทั้งนี้ จะเห็นว่าแนวคิดของท่านนั้น ไม่ได้แปรเปลี่ยนไปจากสังคมไทยเลย เนื่องจาก
ในปัจจุบันนักการศึกษา ก็ยังคงมีความเชื่อและเห็นสอดคล้องกับท่านในเรื่องความสำคัญ และ
ประโยชน์ของการศึกษาว่า จะสามารถช่วยพัฒนาทั้งสติปัญญาและจิตใจของคนให้สูงขึ้น ดังที่
อานวย ทะพิงค์แก และชยันต์ วรรณะภูติ ได้กล่าวว่า "...นักศึกษามีความเชื่อ
ว่าการศึกษามีความหมายที่แท้จริงเป็นการพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์ให้สูงขึ้น และพัฒนาจิตใจให้หลุด
พ้นจากกิเลสตัณหา เพื่อให้มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์..."⁸

จากการศึกษาและวิเคราะห์ผลงานด้านต่าง ๆ ของท่านนั้นพบว่า แนวคิดในการปลูก
ฝังจริยธรรมของท่านส่วนหนึ่ง มาจากสภาพการณ์ทางสังคมขณะนั้นที่ส่งผลต่อแนวคิดทางจริยธรรม
ซึ่งจริยธรรมที่ท่านต้องการให้เกิดแก่ทุกคนก็คือ การศึกษาหาความรู้ เพราะท่านเชื่อว่า ความรู้
จะเป็นหนทางหลุดพ้นจากสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม ซึ่ง
ทุกคนจะต้องปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการศึกษาเล่าเรียน ดังที่ท่าน
กล่าวว่า

⁷ กงจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5 เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่อง "ประกาศ
กระแสพระบรมราชโองการ เรื่อง การเล่าเรียนของประเทศสยาม" ใน โครงการศึกษา
ร.ศ.129.

⁸ อานวย ทะพิงค์แก และชยันต์ วรรณะภูติ, "ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยใน
ทัศนะของนักการศึกษา" ใน รายงานการสัมมนา "จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน", หน้า 185.

...พวกเราต้องเล่าเรียน
อาวุธแบบใหม่เกิน
วิทยาพายุรบ

เพิ่งพากเพียรพระหระเหิร
กำลังเราเข้าตาจน
เที่ยวเอื้อมรอบทุกแห่งหน...⁹

นอกจากสภาพการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ กำลังจะตกไปอยู่ในมือของต่างชาติ ท่านต้องการให้หันมาทำกิจการค้ากันบ้าง ไม่ใช่แต่นิยมรับราชการเป็นเสมียนอย่างเดียว ประเทศชาติจะมั่นคงเพราะกิจการค้าเจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าหากเราปล่อยให้อยู่ในมือของต่างชาติท่านเกรงว่าประเทศนี้จะไม่ใช่ของคนไทย ซึ่งท่านมองไปถึงอนาคตว่าถ้าหากเราปล่อยให้สถานการณ์เป็นไปอย่างนั้นแล้วเข้าไทยเราอาจถูกกลืนชาติ เนื่องจากค่านิยมในการเข้ารับราชการมีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงเปิดประเทศสู่การค้าเสรีจึงต้องหัดคนไว้รับราชการเพื่อเป็นกำลังสำคัญของประเทศ ดังนั้นท่านจึงคิดว่าการจัดวิสามัญศึกษาควบคู่กันไปกับสามัญศึกษาจะสามารถช่วยให้คนหันมาหาอาชีพอื่นบ้าง เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และเพื่อให้ทุกคนรู้จักรักในอาชีพที่มีมาแต่เดิมสมัยบรรพบุรุษ ฉะนั้นทุกคนจึงควรเร่งชวนชวนศึกษาหาความรู้เพื่อจะสามารถพัฒนาอาชีพที่มีอยู่ให้ดีขึ้น สามารถแข่งขันกับต่างชาติได้ด้วยการใช้ความมานะอดทน ความเพียรพยายาม ความขยันขันแข็งในการทำงาน ให้เหมือนกับชาวจีนที่ท่านชื่นชมในความอุตสาหวิริยะในทางการค้ามาตลอด ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ท่านต้องการจะปลูกฝังให้เกิดแก่ประชาชน ถ้าทุกคนหันมาประกอบอาชีพค้าขาย นอกจากจะสร้างความมั่นคงให้กับตัวเองแล้วก็จะพาให้เศรษฐกิจของชาติมั่นคงไปด้วย ทั้งนี้ก็จะนำไปสู่ความเจริญแก่ประเทศชาติ นอกจากนี้ท่านยังเห็นว่า คนไทยยังขาดคุณธรรมในเรื่องของการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งคนไทยควรร่วมมือร่วมใจกันทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ซึ่งแนวคิดของท่านนั้นสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการจัดการศึกษา ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ 2535 ที่ว่า "รู้จักการช่วยเหลือเกื้อกูลประโยชน์แก่กันและกันโดยไม่เห็นแก่ตัว"¹⁰ แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม

⁹อ้างแล้วในบทที่ 4 หน้า 110.

¹⁰สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (กรุงเทพฯ: 2535), หน้า 9.

การเมือง วัฒนธรรม ได้แปรเปลี่ยนไปอย่างมาก ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา และสืบเนื่อง จากพื้นฐานของมนุษย์นั้น โดยธรรมชาติแล้วจะเป็นผู้ที่รักตัวเอง ฉะนั้นการทำอะไรก็ตามที่ย่อมจะ คำนึงถึงตัวเองเป็นหลัก คิดแต่ประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับจึงทำให้ขาดจริยธรรม โดยเฉพาะใน เรื่องของการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งในปัจจุบันวัตถุประสงค์ของเข้า มามีอิทธิพลเหนือคุณค่าของจิตใจคน ความสำคัญของเงินตราเข้ามามีอำนาจ มีอิทธิพลทำให้คน ส่วนใหญ่พยายามแสวงหาอำนาจ สร้างบารมีของตนเพื่อความมีหน้ามีตาในสังคม จนลืมนึกถึง ความถูกต้อง และบางกลุ่มคิดหาผลประโยชน์ใส่ตนจนลืมนึกถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น สิ่งใดที่ จะสร้างฐานะ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ตนเองได้ก็จะทำโดยไม่ได้หันไปมองความทุกข์ของผู้ อื่น และไม่ได้คำนึงถึงความวุ่นวายที่จะเกิดขึ้นในสังคม ซึ่งในปัจจุบันที่มองเห็นได้ชัดก็คือพฤติ- กรรมของนักการเมืองบางคนในวันจะแสดงออกให้เห็นถึงความเห็นแก่ตัว ไม่ได้นึกถึงประโยชน์ เพื่อส่วนรวม เพื่อประเทศชาติ เมื่อมีโอกาสดำเนินเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศก็จะพยายาม กอบโกยผลประโยชน์ให้ได้มากที่สุด และยังแสดงแบบอย่างที่ไม่ดี ให้แก่เด็กและเยาวชน และ ประชาชนได้เห็นในเรื่องของการขาดความสามัคคีปรองดอง ไม่คิดจะหันหน้าเข้ามาตกลงพูดคุย จักกันอย่างสันติวิธี หรือช่วยกันพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศอื่น ๆ แต่กลับ แสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และยึดถือประโยชน์เพื่อตนเองเป็นหลัก แทนที่จะมุ่งทำประโยชน์ เพื่อส่วนรวม เพื่อประเทศชาติ

สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยปัจจุบันยังขาดการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งควรจะ ได้มีการปลูกจิตสำนึกของคนไทยในเรื่องนี้ให้มากขึ้น ผู้วิจัยคิดว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็น ผู้ที่มีความรักชาติ ตั้งมั่นอยู่ในการกระทำที่เป็นประโยชน์เพื่อชาติ เพื่อประชาชนในประเทศ นั้น ก็คือประโยชน์เพื่อส่วนรวม เพราะจากผลงานทางด้านการศึกษาของท่านเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ท่านทำเพื่อประเทศชาติเพื่อส่วนรวม อย่างเช่นในเรื่องการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ท่านก็มุ่งหวังที่จะให้ประชาชนทุกคน ได้มีสิทธิเสรีภาพในการศึกษาหาความรู้ อย่างทัดเทียมกัน เพื่อจะนำความรู้ที่ได้มานั้นไปประกอบอาชีพตามแต่ความสามารถ และความ ถนัดของแต่ละคนเพื่อเป็นกำลังของชาติ ดังที่สุมน อมรวิวัฒน์ และคณะ ได้กล่าวสอดคล้องกันว่า

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ทำงานด้านการศึกษา เกิดผลอันใหญ่แก่
ชาติและประชาชนเป็นอนกประการ ท่านได้บำเพาะความคิดประชาธิปไตย
ให้่องงามเป็นพืชพันธ์ของการศึกษาจนเป็นสิทธิอย่างหนึ่งของประชาชน ชาติ
และประชาชน จึงเป็นเป้าหมายในอุดมคติของท่าน¹¹

แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในเรื่องของการให้ทุกคนได้มีโอกาสดำรับ
การศึกษาอย่างทัดเทียมกันนั้น จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันก็ยังคงสืบทอดเจตนารมณ์ของท่าน ดังจะ
เห็นได้จากแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ที่ได้เน้นการให้ความสำคัญการเพิ่มความ
เสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา และแนวคิดของท่านดังกล่าวถือได้ว่าเป็นแนวคิดประชาธิปไตย
อย่างแท้จริง จะเห็นว่าอุดมคติของท่านนั้นก็มุ่งเพื่อประเทศชาติ เพื่อประชาชน โดยเฉพาะ
ในเรื่องของการศึกษาที่ท่านพยายามให้ทุกคนได้มีสิทธิเสรีภาพ ได้รับความเสมอภาคของโอกาส
ทางการศึกษา และเพื่อให้ทุกคนได้รู้จักใช้สิทธิและหน้าที่ของตนที่ทุกคนพึงมีและพึงปฏิบัติ ซึ่งถือ
ว่าเป็นไปตามครรลองแห่งประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นท่านจึงพยายามปลูกฝังให้ทุกคนรู้จักศึกษา
หาความรู้ โดยเฉพาะเป็นความรู้พื้นฐานที่ทุกคนควรได้รับเพื่อจะได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการ
เลือกอาชีพที่ตนถนัด และมีความสามารถ ทั้งนี้ นอกจากจะให้ทุกคนได้รู้จักขวนขวายหาความรู้
ซึ่งเป็นจริยธรรมตามหลักแห่งประชาธิปไตยที่ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพแล้ว ท่านก็พยายามปลูกฝังความ
รู้สึกรักใคร่ความเป็นประชาธิปไตยให้แก่ทุกคน อย่างเช่น ความเสียสละ การรับฟังความคิดเห็น
ของผู้อื่น ความอดกลั้น ความยุติธรรม เป็นต้น ซึ่งจริยธรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ควรยึดถือและ
ปฏิบัติ เพื่อเป็นการส่งเสริมหลักแห่งประชาธิปไตยในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นสุข เมื่อ
ทุกคนได้หันมาร่วมมือร่วมใจกันช่วยกันพัฒนาคน พัฒนาประเทศให้มั่นคง ประเทศชาติก็จะเจริญ
รุ่งเรืองประกอบด้วยประชาชนที่มีคุณภาพเหมาะสมกับสภาวะการณ์ของสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย

จะเห็นได้ว่า แนวคิดของท่านได้เกิดขึ้นก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475
แต่แนวคิด และการกระทำของท่านนั้นเป็นไปตามหลักแห่งประชาธิปไตย จึงนับได้ว่าท่านเป็นผู้มี
ความคิดก้าวหน้า ทนต่อสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ดังที่ท่านได้กล่าวเตือนทุกคนอยู่เสมอว่าให้

¹¹สมน อมรวิวัฒน์ และคณะ, รายงานการวิจัย เรื่อง ปรัชญาธรรมสยาม: บทวิเคราะห์
ด้านการศึกษา, หน้า 450.

ทุกคนพยายามไล่หาความรู้ที่อยู่ตลอดเวลา เพื่อที่จะสามารถปรับตัวได้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งท่านต้องการจะเขยิบความรู้ของทุกคนให้สูงขึ้น เพราะท่านเชื่อว่าการศึกษจะสามารถช่วยให้ทุกคนอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ทั้งนี้แนวคิดของท่านนั้นเป็นความคิดที่กว้างไกลสามารถมองไปถึงอนาคตว่าควรจะจัดการศึกษาแก่ไหนอย่างไรต่อไป ถึงแม้ว่าท่านจะไม่สามารถทำนายเหตุการณ์ข้างหน้าได้ก็ตาม แต่ท่านก็สามารถคาดการณ์ล่วงหน้าและเตรียมพร้อมที่จะรับกับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของท่านที่ว่า "ของเราตั้งต้นก็เกณฑ์ให้เรียนเพียงจบประถมก่อน ต่อไปสำหรับเขยิบขึ้น เกณฑ์ให้สูงขึ้นไปอีกตามสมควรแก่เวลา"¹²

ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวของท่านก็ยังคงสืบทอดมาถึงในปัจจุบัน และสอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ที่มีนโยบายเร่งกระจายโอกาสทางการศึกษาทุกระดับ และประเภทการศึกษาอย่างกว้างขวางและเป็นธรรม¹³ เนื่องจากสภาวะการณ์ในปัจจุบัน ที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าไปอย่างมาก มีการติดต่อสื่อสาร มีข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เชื่อมโยงกันระหว่างประเทศทั่วโลก ซึ่งเรียกว่าเป็นยุคโลกาภิวัตน์ เพราะฉะนั้นควรมีการส่งเสริมประชาธิปไตยในเรื่องของการศึกษาให้มากขึ้น และทุกคนควรจะได้รับโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน และควรได้รับโอกาสทางการศึกษาไปถึงขั้นอุดมศึกษาให้มากที่สุด เนื่องจากเป็นยุคของข้อมูลข่าวสาร เพื่อให้ทุกคนสามารถปรับตัวได้ทันต่อความเจริญและความเปลี่ยนแปลงของสภาวะการณ์ของโลกปัจจุบันนี้ ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะกล่าวอยู่เสมอให้ทุกคนเร่งศึกษาหาความรู้ เพื่อสามารถปรับตัวได้ทันต่อสภาวะการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ในขณะที่เดียวกันความเสมอภาคและโอกาสทางการศึกษาในปัจจุบันนั้นกลับไม่เป็นไปตามนโยบายที่วางไว้ ดังจะเห็นได้จาก ผลการพัฒนาการศึกษาของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ได้กล่าวถึงในด้านการกระจายโอกาสเพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษา แม้จะได้มีการกระจายไปยังประชาชนกลุ่มอายุต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง ทั้งในรูปแบบของการศึกษาในระบบและนอก

¹²อ้างแล้วในบทที่ 2 หน้า 57.

¹³สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) (กรุงเทพฯ: 2535), หน้า 33-34.

รกรเรียนก็ตาม แต่ก็ยังมีคนบางกลุ่มที่ยังไม่ได้รับการอย่างทั่วถึงเท่าที่ควร¹⁴ ทั้ง ๆ ที่สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ดังที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ทำการสำรวจจำนวนผู้ได้รับโอกาสทางการศึกษา ปี 2536 พบว่า

ในระดับประถมศึกษา ได้รับการศึกษาร้อยละ 97.63 ของจำนวนประชากรวัย 6-11 ปี

ในระดับมัธยมศึกษา ได้รับการศึกษาร้อยละ 57.88 ของจำนวนประชากรวัย 12-14 ปี

ในระดับมัธยมปลาย ได้รับการศึกษาร้อยละ 30.48 ของจำนวนประชากรวัย 15-17 ปี

ในระดับอุดมศึกษา ได้รับการศึกษาร้อยละ 11.71 ของจำนวนประชากรวัย 18-21 ปี¹⁵

จากข้อมูลข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงการขาดความเสมอภาค และโอกาสทางการศึกษาที่ทุกคนพึงได้รับ เพราะเนื่องจากปัจจุบันนี้ได้ขยายโอกาสทางการศึกษาไปถึงระดับอุดมศึกษา แต่ยังมีผู้ไม่ได้รับโอกาสทางการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับยุคแห่งโลกาภิวัตน์นี้ ซึ่งถ้ามองย้อนกลับไปในอดีต ในสมัยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจะเห็นว่า สภาพเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้นยังไม่สลับซับซ้อนเหมือนในปัจจุบัน แต่ขณะเดียวกันเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กลับให้ความสำคัญกับการศึกษา และคำนึงถึงประโยชน์ของการศึกษาที่ประชาชนควรจะได้รับ ซึ่งจะเห็นว่าหลังจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ได้ 10 ปี คือ ปีพ.ศ. 2474 พบว่า สามารถจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาได้ คิดเป็นร้อยละ 84 ของตำบลทั้งหมดทั่วประเทศ จึงนับได้ว่าภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ไม่นาน ก็สามารถจัดการศึกษาให้กับประชาชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว¹⁶

นอกจากนั้น สิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าท่านประพจน์ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหรือการปฏิบัติงานก็ดี ดังจะเห็นได้จากการประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งท่านให้เป็น "เจ้าพระยา" ดังปรากฏความบางตอนที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้ว

¹⁴สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) (กรุงเทพฯ: 2535), หน้า 25.

¹⁵ข้อมูลจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ

¹⁶บัญญัติ ใจบรรจง, "การศึกษาภาคบังคับ: หลักการ จุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติ, วารสารการศึกษาแห่งชาติ 21 (มิถุนายน - กรกฎาคม 2530): 12.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้ที่ยึดมั่นอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม แต่ในขณะเดียวกันท่านก็รู้จักปรับตัว ให้เหมาะกับสภาพการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเศรษฐกิจ ท่านเห็นว่าเราควรจะปรับตัวเกี่ยวกับประเพณีบางอย่าง โดยลดพิธีการให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน ดังเช่นพิธีศพที่ท่านได้แสดงความคิดเห็นว่า ควรลดพิธีการให้น้อยลงเพื่อประหยัดเวลา และทรัพย์สินเงินทองทั้งของตนเองและของผู้อื่น ทั้งนี้จะขอยกคำกล่าวของท่านได้กล่าวถึงพระราชพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าหลวงให้ทุกคนได้เห็นเป็นแบบอย่างว่า แม้กระทั่งพระเจ้าอยู่หัวยังลดพิธีการลง แล้วเราซึ่งเป็นปวงชนคนธรรมดา หากเราจะลดพิธีการลงบ้างไม่ได้ ซึ่งเป็นวิธีการปลูกฝังจริยธรรมที่ท่านต้องการให้ทุกคนได้รู้ค่าของเวลา และค่าของเงินที่ควรจะต้องรู้จักประหยัด ดังความตอนหนึ่งว่า

... พระบรมราชบายแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งก็พอแก่หน้าที่พลเมืองดีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพอพระราชหฤทัยในวิธีโบราณที่เรียกว่า 'ชักเข้า เผาเย็น' ด้วยพระราชอัธยาศัยจะไม่ตัดสิทธิของผู้อื่น ทรงวางพระองค์เป็นตัวอย่างเพื่อนำงานพระบรมศพแห่งพระองค์เป็นไปดังก่อนนั้น ช้าทรงย่อเยื้องเข้าว่านั้นให้ เป็นชักพระบรมศพ เวลาบ่ายแล้วก็ถวายพระเพลิงทีเดียว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราทรงปฏิบัติตามพระราชประสงค์ทุกประการ ส่วนการบำเพ็ญพระราชกุศลให้ควรแก่พระบรมเดชานุภาพ และให้พอแก่พระราชศรัทธา โดยพระกตัญญูทศวรรษที่มีอันใดบอกพร้อม... 17

แนวคิดในเรื่องดังกล่าวข้างต้นนี้ น่าจะเป็นอุทาหรณ์สำหรับคนไทยในยุคปัจจุบันที่ควรจะไปพิจารณาปรับเปลี่ยนพิธีการศพให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งแนวคิดของท่านนั้น มีซาหุละเล็ก เป็นเพียงการลดพิธีการลงบ้าง เพื่อประหยัดทั้งเวลาและทรัพย์สินเงินทองทั้งของตนเอง และผู้อื่น

17 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ความเห็นพอลึก : เรื่องคนตายชายคนเป็น,"
วิทยากรย 24 (2466-2467): 1088-1089.

จริยธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และจริยธรรมก็กำเนิดมาจากรากฐานทางศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมในสังคมไทยและฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนไทยมาแต่อดีต ซึ่งเกิดจากความเชื่อและความศรัทธาในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้ทุกคนกระทำแต่ความดีละเว้นความชั่ว และใช้เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจให้ทุกคนยึดถือและปฏิบัติ เพื่อสามารถจะดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุขได้ จึงเห็นว่าจิตสำนึกในความเป็นพุทธศาสนิกชนได้แทรกซึมอยู่ในตัวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่มีความเชื่อและศรัทธา และเห็นคุณค่าของหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จากการวิเคราะห์แนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรมของท่าน จะพบว่าผลงานด้านต่าง ๆ ของท่านนั้น ได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การทำงาน การดำเนินชีวิต ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าพื้นฐานความรู้สึกนึกคิดของท่านนั้น นอกจากรากฐานของพระพุทธศาสนาได้ฝังลึกอยู่ในจิตสำนึกของท่านแล้ว การที่ท่านอุปสมบทก็ยิ่งเป็นการซึมซาบความเชื่อความศรัทธามากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเห็นว่าท่านสามารถสอววินัยธรรมได้เป็นที่ 1 ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้ท่านรู้และเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาจะสามารถช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ถ้าทุกคนยึดถือและปฏิบัติตามก็จะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างราบรื่นและเป็นสุขได้ ทั้งนี้จึงทำให้ท่านนำหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา มาสอดแทรกไว้ในผลงานด้านต่าง ๆ ของท่าน ปรากฏให้เห็นจากผลงานการประพันธ์ต่าง ๆ หลายเรื่องด้วยกัน อาทิเช่นประเภททร้อยกรอง เรื่อง "สังคหวัตถุธรรม" "อริยฐานธรรม" "จตุรารักษ์" "อนุพุทธิกถา" และอื่น ๆ ในที่นี้ขอยกมาเพียงบทหนึ่งเพื่อให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาดังกล่าว (รายละเอียดปรากฏในบทที่ 4) ที่ท่านนำมากล่าวสอน เพื่อให้ทุกคนได้เห็นผลแห่งการทำความดีหรือประโยชน์ของศีล 5 ถ้าทุกคนสามารถปฏิบัติได้ก็จะเกิดความสุขสงบ ดังนี้

อานิสงส์แห่งศีล 5

องค์พระโลกนาถ	ประกาศอานิสงส์การ
ทรงศีลสมาทาน	ขานคุณห้าหน้า เลื่อมใส
หนึ่ง. สติสัมปชัญญ	กำเนิดมันจันในใจ
ข่มกิเลสเป็นเหตุให้	ไม่ประมาทมัวเมาหลง
ทำอะไรไม่ผิดพลาด	อาจสามารถและมั่นคง
ปรากฏอยู่ยั่งยืน	ธำรงคุณควรบูชา

สอง. ส่งกิติศัพท์	จับโทษข้อครหา
พองสารุชนพา	กันแสร้งซ่องสรรเสริญ
สาม. ศรีสมาคม	สมสง่าผ่าเผยเผชิญ
ปราศจากสทกสะเทิน	มลทินโทษหมดหม้ายหมั่น
สี่. เมื่อมรณกาล	โรมใหม่มาพิ้วพัน
ตายสุขปล่อยทุกข์ทัน	ทุเรศแท้ก็แต่กาย
ห้า. หากจากโลกนี้	ก็จักมีสุคติหมาย
ตายสบายจักไปสบาย	มลายทุกข์สุขนรินทร์
ส่วนผู้ทุศีลเล่า	ท่านว่ารับผลกลับกัน
ไว้สติสัมปชัญญ์	พลันผิดมากยากจนจริง
คนคอยครหา	ซังน้ำหน้าในทูลสิ่ง
ไม่กล้ามาสูงสิ่ง	ชุกซ่อนหน้าหนีสมาคม
เมื่อใกล้มรณกรรม	ก็จักร่ำทรวงระงม
ตายร้ายไม่ทุกข์ระทม	ทุกคติแท้เป็นที่ไป ¹⁸

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นของท่านนั้น ก็เพื่อให้ทุกคนได้ยึดถือ และปฏิบัติตามนอกเหนือจากการประพฤติปฏิบัติไปตามคัลลองของกฎเกณฑ์ทางสังคม ที่เป็นแบบแผนให้ทุกคนปฏิบัติตาม เพื่อความสงบสุขภายในสังคม และเกิดประโยชน์สุขต่อประเทศชาติ รวมไปถึงความสุขสงบที่จะเกิดแก่โลกด้วย (ดั่งบทประพันธ์เรื่อง "เสก" ใต้กล่าวไว้ในบทที่ 1 หน้า 10)

จะเห็นว่าจากที่กล่าวมาข้างต้นเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อสังคมไทยในปัจจุบัน ในการที่จะนำมาใช้เป็นหลักในการปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดแก่เด็กและเยาวชน ตลอดจนประชาชนในประเทศ ซึ่งประโยชน์จากการที่นำเอาหลักคำสอนของพุทธศาสนา มาใช้กับการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา การทำงานก็ตาม จะช่วยให้รากฐานแห่งศาสนามีความมั่นคงและสามารถสืบทอดต่อ ๆ ไป และไม่ทำให้เสื่อมคลายจากสังคมไทย เพราะทุกคนให้ความสำคัญและยึดมั่นอยู่ในจิตสำนึก ก็จะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งต่อตนเองและสังคม

18 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "อนุพุทธิกถา" ใน ธรรมรส, หน้า 28-29.

การศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะพบว่า ค่านิยมที่นักการศึกษาและนักวิชาการในปัจจุบันจากหลายสาขาได้กล่าวมานั้นสอดคล้องกับแนวคิดของท่าน คือ จริยธรรม หมายถึง แนวทางการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง ที่เป็นแบบแผน ที่สังคมยอมรับและมุ่งหวังให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติ โดยมีการฝึกอบรมและปรับพฤติกรรมเพื่อการดำเนินชีวิต โดยอาศัยกาย วาจา ใจ การใช้สติปัญญาและการรับรู้ของตนเองในการพิจารณา เพื่อสามารถปรับตัวปรับสภาพจิตใจ อารมณ์ ให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และมีประโยชน์ต่อผู้อื่น โดยยึดถือหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต¹⁹ ซึ่งท่านมีแนวคิดว่าการศึกษาที่สมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยองค์ 3 ในการจัดการศึกษา คือ จริยศึกษา พุทธิศึกษา และผลศึกษา ซึ่งถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การศึกษาก็จะไม่สมบูรณ์ ดังที่ท่านเห็นความสำคัญของการกีฬา ที่ท่านพยายามผลักดันให้มีขึ้นในโรงเรียน เพื่อช่วยพัฒนาร่างกายและจิตใจ ก่อให้เกิดลักษณะนิสัยที่ดีงามนอกจากจะช่วยให้สุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงแล้ว โดยเฉพาะท่านเห็นว่าจริยศึกษา ควรเป็นองค์แรกของการจัดการศึกษา เพราะท่านถือว่าคนจะเป็นคนโดยสมบูรณ์ได้ ก็ต้องมีธรรมจริยาเป็นหลัก คือ ประพฤติดี ประพฤติตามธรรม ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าแนวคิดทางจริยธรรมของท่านนั้นครอบคลุมความมุ่งหมายของการจัดการศึกษา ดังจะแนบมากล่าวสรุปดังนี้

1. ความมุ่งหมายในทางอาชีพ ท่านเห็นว่าทุกคนที่เกิดมาจำเป็นต้องมีอาชีพเป็นหลักในการดำรงชีวิต ประการสำคัญคือความสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งเป็นจริยธรรมที่ทุกคนจะต้องยึดถือ อีกประการหนึ่งเมื่อทุกคนสามารถมีอาชีพเป็นหลักฐานมั่นคงแล้ว ก็จะช่วยให้ชาติมั่นคงไปด้วย ทั้งนี้แนวความคิดของท่านนั้น ต้องการให้ทุกคนรู้จักตนเองว่าตนเองมีพื้นเพมาจากไหนก็ควรยึดถืออาชีพดั้งเดิมของตนเองเดินตามรอยบรรพบุรุษ ไม่ควรทำอะไรเกินความสามารถของตนหรือเกินอัตรา ทั้งนี้ทุกคนจะต้องใช้การฝึกฝน ความอดทน ความขยัน ความเพียรพยายาม ในการประกอบอาชีพนั้น ๆ ให้บรรลุผลด้วยดี

2. ความมุ่งหมายในทางปลูกสติปัญญา ท่านมีแนวคิดว่าการศึกษจะช่วยบ่มเพาะปัญญาให้เกิด ฉะนั้นทุกคนควรได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตรา เพื่อจะได้เลือกเรียนและเลือกประกอบอาชีพตามความถนัดและความสามารถ โดยทุกคนจะต้องใช้ความอุตสาหะในการเล่าเรียน รู้จักใฝ่หาความรู้เพื่อความก้าวหน้า และทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม

¹⁹อ้างแล้วในบทที่ 1 หน้า 7.

การศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะพบว่า ค่านิยมที่นักการศึกษาและนักวิชาการในปัจจุบันจากหลายสาขาได้กล่าวมานั้นสอดคล้องกับแนวคิดของท่าน คือ จริยธรรม หมายถึง แนวทางการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง ที่เป็นแบบแผน ที่สังคมยอมรับและมุ่งหวังให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติ โดยมีการฝึกอบรมและปรับพฤติกรรมเพื่อการดำเนินชีวิต โดยอาศัยกาย วาจา ใจ การใช้สติปัญญาและการรับรู้ของตนเองในการพิจารณา เพื่อสามารถปรับตัวปรับสภาพจิตใจ อารมณ์ ให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และมีประโยชน์ต่อผู้อื่น โดยยึดถือหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต¹⁹ ซึ่งท่านมีแนวคิดว่าการศึกษาที่สมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยองค์ 3 ในการจัดการศึกษา คือ จริยศึกษา พุทธิศึกษา และพลศึกษา ซึ่งถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การศึกษาก็จะไม่สมบูรณ์ ดังที่ท่านเห็นความสำคัญของการกีฬา ที่ท่านพยายามผลักดันให้มีขึ้นในโรงเรียน เพื่อช่วยพัฒนาร่างกายและจิตใจ ก่อให้เกิดลักษณะนิสัยที่ดีงามนอกจากจะช่วยให้สุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงแล้ว โดยเฉพาะท่านเห็นว่าจริยศึกษา ควรเป็นองค์แรกของการจัดการศึกษา เพราะท่านถือว่าคนจะเป็นคนโดยสมบูรณ์ได้ ก็ต้องมีธรรมจริยาเป็นหลัก คือ ประพฤติดี ประพฤติตามธรรม ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าแนวคิดทางจริยธรรมของท่านนั้นครอบคลุมความมุ่งหมายของการจัดการศึกษา ดังจะแนบมากล่าวสรุปดังนี้

1. ความมุ่งหมายในทางอาชีพ ท่านเห็นว่าทุกคนที่เกิดมาจำเป็นต้องมีอาชีพเป็นหลักในการดำรงชีวิต ประการสำคัญคือความสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งเป็นจริยธรรมที่ทุกคนจะต้องยึดถือ อีกประการหนึ่งเมื่อทุกคนสามารถมีอาชีพเป็นหลักฐานมั่นคงแล้ว ก็จะช่วยทำให้ชาติมั่นคงไปด้วย ทั้งนี้แนวความคิดของท่านนั้น ต้องการให้ทุกคนรู้จักตนเองว่าตนเองมีที่นอมาจากไหนก็ควรยึดถืออาชีพดั้งเดิมของตนเองเดินตามรอยบรรพบุรุษ ไม่ควรทำอะไรเกินความสามารถของตนหรือเกินอัตรา ทั้งนี้ทุกคนจะต้องใช้การฝึกฝน ความอดทน ความขยัน ความเพียรพยายาม ในการประกอบอาชีพนั้น ๆ ให้บรรลุผลด้วยดี

2. ความมุ่งหมายในทางปลูกสติปัญญา ท่านมีแนวคิดว่าการศึกษาจะช่วยบ่มเพาะปัญญาให้เกิด ฉะนั้นทุกคนควรได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตรา เพื่อจะได้เลือกเรียนและเลือกประกอบอาชีพตามความถนัดและความสามารถ โดยทุกคนจะต้องใช้ความอุตสาหะในการเล่าเรียน รู้จักฝ่าฝืนความรู้เพื่อความก้าวหน้า และทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม

¹⁹อ้างแล้วในบทที่ 1 หน้า 7.

3. ความมุ่งหมายในทางจรรยา เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญต่อทุกคนที่จะพึงมีและปฏิบัติให้ได้ ทั้งนี้ท่านเห็นว่าวิชาความรู้เป็นเพียงตัวเสริมปัญญาให้เกิด แต่การใช้อัจฉริยะคิดพิจารณาหรือกระทำการใด ๆ ก็ตาม จำเป็นต้องยึดธรรมจรรยาเป็นส่วนประกอบในการคิด เพราะไม่เช่นนั้นก็จะใช้ความรู้ไปในทางที่ผิด ดังนั้นทุกคนจะต้องได้รับการอบรมบ่มเพาะนิสัย ผูกมัดนิสัยที่ดีให้เป็นผู้มีจริยธรรมหรือการประพฤติดี ประพฤติตามธรรม โดยการฝึกหัดจิตเพราะจิตจะเป็นผู้ควบคุมและสั่งการ นั่นคือการอบรมจิตให้ตั้งอยู่ในธรรมและมีความอดกลั้น เพราะความอดกลั้นจะเป็นตัวระงับความชั่วหรือกิเลส เพราะฉะนั้นคนที่พร้อมด้วยปัญญา ความรู้ความสามารถ และความประพฤติดีงาม เรียกว่า เป็นคนประเสริฐสูงสุด

4. ความมุ่งหมายในทางบารุปร่างกาย ท่านเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญและท่านเชื่อว่าการบารุปร่างกายให้แข็งแรงได้นั้น ก็คือการรักษากีฬาก็เป็นเครื่องช่วยทำให้สุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ป้องกันการเกิดโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อสุขภาพร่างกายแข็งแรงก็จะก่อให้เกิดสติปัญญาที่ดีตามไปด้วย โดยเฉพาะการกีฬาจะสามารถช่วยควบคุมอารมณ์ของตนเองให้มีความอดทน อดกลั้น และสามารถช่วยดับกิเลสต่าง ๆ ได้ ดังที่วีรจันท์ วงษ์ทน ได้ศึกษาแนวคิดและผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวข้องกับการพลศึกษาและการกีฬา พบว่า มีคุณค่าในการพัฒนาบุคคลหลาย ๆ ด้านด้วยกัน เช่น คุณค่าในการพัฒนาทางด้านร่างกาย การป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ การพัฒนาการทางด้านสังคม และการพัฒนาการทางด้านสติปัญญา²⁰

5. ความมุ่งหมายในทางสมาคม ท่านเห็นว่าคนเราจะอยู่รอดอยู่ดีไม่ได้จำเป็นต้องมีการสัมพันธ์กันกับผู้อื่น ด้วยการแสดงออกทางกาย วาจาและใจ เพราะฉะนั้นจะมีจรรยาสำหรับตนเองอย่างเดียวไม่ได้ จะต้องมีจรรยาสำหรับผู้อื่นด้วย อดยปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมมีความสามัคคีปรองดองกันให้ความช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ใช้วาจาสุภาพอ่อนโยน ถ้าทุกคนสามารถปฏิบัติได้เช่นนี้ ทุกคนจะอยู่อย่างสงบสุขในสังคม โดยเฉพาะชายและหญิงท่านต้องการให้มีการสมาคมที่ดีต่อกัน ให้รู้จักปฏิบัติตัวต่อกันอย่างถูกต้องเหมาะสม

²⁰วีรจันท์ วงษ์ทน, แนวคิดและผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่เกี่ยวข้องกับการพลศึกษาและการกีฬา, ภาควิชาพลศึกษา วิทยาลัยนพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530. บทคัดย่อ

ข้อเสนอแนะ

เจ้าพระยาธรรมมนตรีศักดิ์มนตรี ท่านเป็นบุรุษนิยบุคคลผู้ดำรงไว้ซึ่งคุณงามความดีด้วยการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ปฏิบัติหน้าที่ราชการมาด้วยความตั้งใจจริง มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงานมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ที่ท่านมุ่งหวังเพื่อประโยชน์สุขของประเทศชาติ ด้วยการอบรมสั่งสอนทุกคนให้มีความประพฤติที่ดีงาม ปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทย เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ดังปรากฏให้เห็นในผลงานด้านต่าง ๆ ที่ท่านได้ถ่ายทอดแนวคิดทางจริยธรรม และปลูกฝังจริยธรรมทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน และโดยเฉพาะท่านเป็นผู้ที่ได้วางรากฐานจริยธรรมไว้ในหลักสูตร โดยให้มีจริยศึกษาเป็นความมุ่งหมายสำคัญประการแรกในการจัดการศึกษา

จะเห็นว่าการศึกษาในครั้งนี้ ทำให้ทราบจริยธรรมตามแนวคิดของท่านว่ามีจริยธรรมใดบ้าง และทราบถึงผลงานเกี่ยวกับจริยธรรมที่ท่านสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ถ่ายทอดแนวคิดและปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดแก่ประชาชน ทั้งนี้จะเห็นว่าแนวคิดดังกล่าวของท่าน ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์แนวคิดในการปลูกฝังจริยธรรมของท่านนั้น น่าจะเป็นประโยชน์ไม่มากนักน้อยสำหรับผู้สนใจ และน่าจะเป็นประโยชน์ต่อนักการศึกษา และผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาจะได้นำไปประกอบการพิจารณาถึงสภาพการณ์ในอดีตที่ผ่านมา ที่ยังคงมุ่งปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่เด็ก เยาวชน และประชาชน โดยการดึงเอาส่วนที่คิดว่าเหมาะสมน่าจะนำมาปรับใช้ได้ในสังคมปัจจุบัน เช่นในเรื่องของการสอดแทรกหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาไว้อยู่เสมอ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันได้ ซึ่งในปัจจุบันคนไทยกำลังจะลืมถึงว่ารากฐานทางวัฒนธรรมไทยแต่เดิมนั้นได้ยึดหลักพุทธศาสนามาโดยตลอด ซึ่งเป็นการช่วยให้สังคมไทยไม่เกิดความปั่นป่วนวุ่นวายได้ อย่างน้อยถ้าทุกคนได้ยึดถือหลักแห่งความสันโดษตามแนวคิดของท่านได้ ก็จะช่วยให้สังคมมีความสงบสุขขึ้น ทั้งนี้ผู้วิจัยคิดว่า น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางจริยธรรมของท่านในอดีต กับแนวคิดทางจริยธรรมในปัจจุบัน โดยดูถึงแนวความคิดและวิธีการของท่าน เพื่อหาความเหมาะสม และนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ และสามารถนำมาวางหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน และแนวโน้มของอนาคตที่น่าจะปลูกฝังจริยธรรมใดบ้าง

ควรได้มีการวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวความคิดในการปลูกฝังจริยธรรมของท่าน ในอดีตกับแนวความคิดในปัจจุบัน เพื่อหาความเหมาะสมทางจริยธรรมที่ควรจะปลูกฝังให้แก่เด็กและเยาวชน และประชาชน สำหรับสังคมในปัจจุบัน และในอนาคตต่อไป



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย